

LES ESGLÉSIES DELS CONVENTS MENDICANTS DE BARCELONA EN EL SEU CONTEXT. FÀBRIQUES ORIGINÀRIES I REFORMES TRESCENTISTES¹

FRANCESCA ESPAÑOL BERTRAN
Universitat de Barcelona / AAR

RESUM

Estudi sobre la tipologia arquitectònica adoptada originàriament a les esglésies dels mendicants a la ciutat de Barcelona: la del convent de Santa Caterina (dominics) i la dels franciscans. S'aporten nous arguments a favor de la incorporació de voltes a la nau major de la primera en el decurs del segle XIV, i s'analitza el document que confirma que es va dur a terme el mateix gènere de reforma a la dels franciscans, contemporàniament.

PARAULES CLAU: arquitectura franciscana, arquitectura dominica, arquitectura gòtica catalana, Santa Caterina de Barcelona, convent franciscà de Barcelona, arquitectura mendicant

ABSTRACT

This paper presents a study on the architectural typology originally adopted in the mendicant churches of the city of Barcelona. First, new evidence focused

¹ Aquest estudi, amb el títol «L'església de Santa Caterina en el context de l'arquitectura mendicant barcelonina», va ser presentat a la *III Jornada de Basíliques Històriques de Barcelona: El Convent i l'Església de Santa Caterina. Un patrimoni enderrocat*, celebrada el 2018. Per raons de temps, no es va poder entregar dins el termini fixat pels organitzadors i per aquesta raó es publica al marge de les actes.

on the incorporation of vaults into the larger nave of the convent of Santa Caterina (Dominican order), during the fourteenth century, is analysed. In addition, a source confirming that a similar sort of reform was carried out at the Franciscans convent, during the same period, is examined.

KEYWORDS: franciscan architecture, dominican architecture, gothic catalan architecture, Santa Caterina of Barcelona, franciscan convent of Barcelona, mendicant architecture

L'església del convent de Santa Caterina va ser aterrada l'any 1837, però els testimonis gràfics, arqueològics i documentals que ens han pervingut de l'edifici i de les dependències que van acollir la comunitat dominica d'ençà del segle XIII, afavoreixen una aproximació al seu procés d'obra, especialment significativa pel que fa a l'espai cultural. Els dibuixos executats per J. Casademunt (fig. 1) abans de la desaparició d'aquest darrer àmbit i del claustre major contigu,² han servit a la historiografia per defensar fins avançat el segle XX que les voltes que cobrien la nau major de l'església formaven part del projecte originari.³ Aquesta lectura va tenir incidència, no només en l'avaluació de l'arquitectura gòtica catalana, sinó en

² Adriano CASADEMUNT, *Santa Catalina. Recopilación y ampliación de los borradores de la monografía de la iglesia y claustro del derruido convento de Padres Dominicos de Barcelona que por encargo de la Real Junta de Comercio de Cataluña practicó en 1837 D. José Casademunt*, Barcelona, 1886. Aquesta publicació presenta els nou plànols delineats i aquarellats que va executar l'any 1837, en condicions molt difícils, ja que l'arquitecte Josep Casademunt Torrents, pare de l'autor, estava aterrant l'església. El claustre va sobreviure, i l'any 1840 el pintor Lluís Rigalt en va dibuixar la planta i dues seccions. Es dona notícia d'aquests materials a: Joan BASSEGODA NONELL, «El primer arquitecto de la Academia, Josep Casademunt i Torrents, (1804-1868)», *Butlletí de la Reial Acadèmia Catalana de Belles Arts de Sant Jordi*, vol. IV-V (1990-1991), p. 11-19. Els dibuixos es reproduïxen a: Joan BASSEGODA NONELL, «El convento de Santa Catalina de Barcelona de la orden de Predicadores», *De Re Restauratoria*, vol. I (1972), p. 49-91. La informació gràfica del convent desaparegut comprèn també diverses vistes realitzades durant els anys setanta del segle XIX, molt després del seu aterrament, per Joaquim de Mosteyrin, baró de Bellviure. Pel que fa a la descripció literària de l'edifici, ultra el text de Casademunt, ja citat, vegeu: Andrés Avelino PI Y ARIMÓN, *Barcelona antigua y moderna*, vol. I, Barcelona, 1884, p. 562-567.

³ Fins a les darreries del segle XX, la historiografia ha presentat l'església de Santa Caterina com una construcció pionera del gòtic català per l'assumpció primerenca de les voltes d'aquesta faisó que semblava atestar. Entre els historiadors que van defensar aquesta lectura hi ha: Josep PUIG Y CADA-FALCH, «L'església franciscana a Catalunya», a *Franciscalia*, Barcelona, 1928, p. 297-304; Pierre LAVÉDAN, *L'architecture gothique religieuse en Catalogne, Valence et Baléares*, París, 1935, p. 78-80; Juan AINAUD, Josep GUDIOL i Frederic-Pau VERRIÉ, *La ciudad de Barcelona. Catálogo Monumental de España*, Madrid, 1952, p. 94; Frederic-Pau VERRIÉ, «L'arquitectura religiosa», a *L'Art Català*, vol. I, Barcelona, 1955-1958, p. 304; Marcel DURLIAT, *L'Art dans le Royaume de Majorque*, Toulouse, 1962; la traducció catalana (nosaltres citem a partir d'aquesta edició) s'intitula *L'Art en el Regne de Mallorca*, Palma, 1964, p. 66-69; Núria de DALMASES i Antoni JOSÉ PITARCH, *L'època del Cister, s. XIII*, («Història de l'Art Català», vol. II), Barcelona, 1985, p. 122-124; Rosa M. ANDRÉS BLANCH, *El convent de Santa Caterina, segle XIII*, Universitat de Barcelona, 1987 (treball inèdit); Anna M. GINÉ, «Establiments franciscans a Catalunya», *Acta Historica et Archaeologica Medievalia*, núm. 10 (1989), p. 140-141.

els estudis generals consagrats a l'arquitectura mendicant.⁴ Una nova interpretació de l'edifici, fonamentada en antigues descripcions i, més en particular, en la decoració de les seves claus de volta, proposada en un treball publicat l'any 1996, va posar en qüestió la interpretació tradicional d'aquest procés.⁵

Els supòsits erronis que han desvirtuat l'estudi de l'església dels predicadors barcelonina d'ençà del segle XIX, afecten també l'edifici homònim dels franciscans. Abans de desaparèixer a començament del segle XIX, la nau major d'aquesta església també incorporava voltes que van ser interpretades com les corresponents a l'edifici consagrat l'any 1297 per sant Lluís de Tolosa.⁶ Com en el cas de Santa Caterina, aquesta lectura ha estat assumida pels estudis de caràcter general.⁷ L'aparent manca d'una planimetria equivalent a la de Santa Caterina (fig. 2)⁸ i la inexistència de

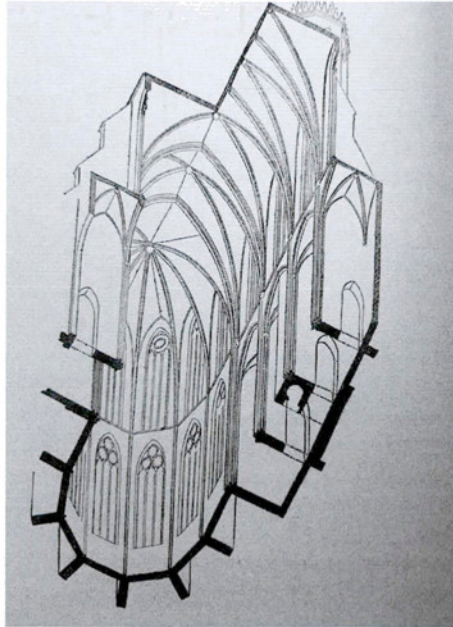

FIGURA 1: L'església de Santa Caterina (1837)

⁴ Entre altres, vegeu: Carmen MANSO PORTO, *Arte gótico en Galicia: los dominicos*, vol. I, La Coruña, 1993, p. 95; Marta CUADRADO SÁNCHEZ, *Arquitectura de las órdenes mendicantes*, («Cuadernos de Arte Español», 86), Madrid, 1993, p. 22-23 i fitxa 5.

⁵ Ernest ORTOLL I MARTIN, «Algunas consideraciones sobre la iglesia de Santa Caterina de Barcelona», *Locus Amoenus*, núm. 2 (1996), p. 47-63. Ens en varem fer ressò a: Francesca ESPAÑOL, *El gòtic català*, Barcelona-Manresa, 2002, p. 19-22.

⁶ Vegeu: P. LAVEDAN, *L'architecture gothique...*, p. 78-79; J. AINAUD, J. GUDIOL i F.-P. VERRIÉ, *La ciudad de Barcelona...*, p. 104; F.-P. VERRIÉ, *L'arquitectura religiosa...*, p. 304; M. DURLIAT, *L'Art en el Regne...*, p. 67-68; N. de DALMASES i A. JOSÉ, *L'època del Cister...*, p. 119; Anna M. GINÉ, «El convent de Sant Francesc de Barcelona. Reconstrucció hipotètica», *Acta Historica et Archaeologica Medievale*, núm. 9 (1988), p. 221-241; A. M. GINÉ, *Establiments franciscans...*, p. 141; Antoni CONEJO DA PENA, «El convent de Sant Francesc de Barcelona», a *Arquitectura I. Catedrals, monestirs i altres edificis religiosos*, («L'art gòtic a Catalunya», I), Barcelona 2002, p. 180-182.

⁷ Vegeu: Marta CUADRADO SÁNCHEZ, «Arquitectura franciscana en España (siglos XIII y XIV)», *Archivo Ibero-Americano*, vol. LI (1991), p. 15-70, 479-552; ID., *Arquitectura de las órdenes mendicantes*, Madrid, 1993, p. 22-23 i fitxa 7.

⁸ La historiografia s'ha servit reiteradament d'un plànol general dibuixat per Antoni Matamoros l'any 1836 que se serveix a l'Arxiu Històric de Barcelona, però hi ha altres materials del mateix autor custodiats a Madrid, a la cartoteca del Servicio Histórico Militar. Vegeu: *Catálogo General de la Cartoteca*, 2 vol., Madrid, 1981, vol. I, p. 63, vol. II, p. 14.

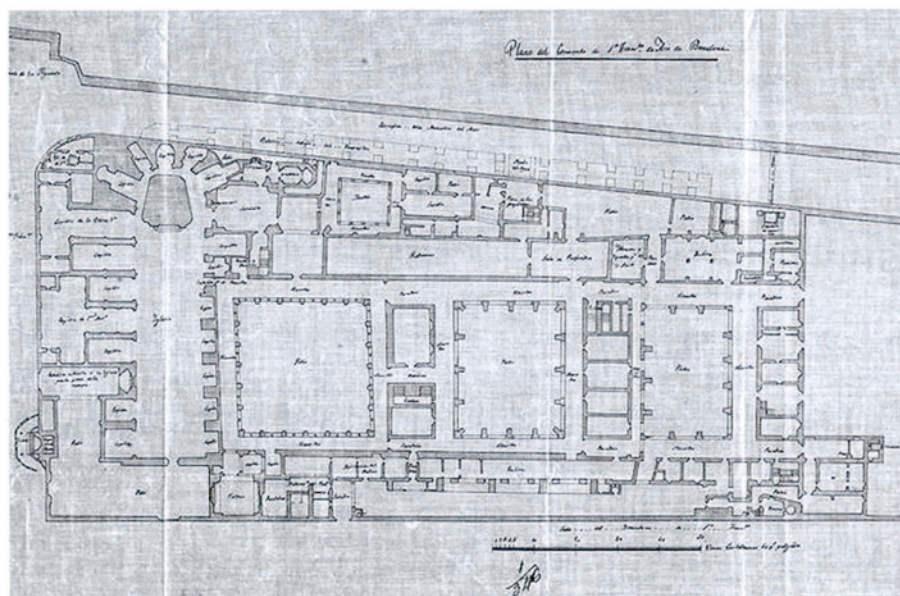

FIGURA 2: Vista general del convent franciscà de Barcelona. Dibuix d'Antoni Matamoros

dades arqueològiques semblaven esculls insuperables per abordar-ne el procés constructiu i determinar si la fàbrica va patir modificacions similars a les de l'edifici dominic.⁹ Una notícia documental confirma, però, que la seva peripècia va ser equiparable. Varem donar a conèixer aquesta avaluació l'any 2002.¹⁰ Ara reprenem el tema incorporant l'aparell crític que, pel perfil de la publicació d'aleshores, no varem poder presentar.

Aquests problemes historiogràfics no serien altra cosa que debats locals puntuals, si els estudis generals sobre l'arquitectura mendicant no haguessin fet seves les conclusions a què es va arribar. En assumir aquest error, s'ha acabat derivant la consideració de les dues esglésies barcelonines com quelcom d'excepcional dins els respectius ordes, un fet que les va situar al marge de l'ideari defensat en matèria arquitectònica pels menorets i els predicadors en l'etapa fundacional, segons el qual els seus convents havien de ser portaveus de la pobresa evangèlica que abanderaven.

⁹ Per a una valuosa descripció de l'edifici: A. A. PI Y ARIMÓN, *Barcelona antigua y moderna...*, vol. I, p. 567-571.

¹⁰ F. ESPAÑOL, *El gòtic català...*, p. 14-19.

Les disposicions acordades als capítols generals respectius per fer-ho efectiu, es van succeir al llarg del segle XIII,¹¹ i són eloqüents de l'atenta vigilància que van dedicar a aquesta qüestió, en cap cas menor. Era el signe que distingia ambdues ordes de les preexistents, els postulats inicials de les quals a favor de la pobresa s'havien relaxat amb el pas del temps. L'èxit dels franciscans i dels dominics rau precisament en aquesta coherència, que finalment també es va perdre.

El segle XIII és un moment molt brillant pel que fa a l'arquitectura. Al nord de França sorgeix un nou paradigma, el gòtic, que irradiarà molt aviat enllà dels territoris que han estat el seu bressol. Aquest nou model se serveix de receptes tècniques noves que converteixen els nous edificis en quelcom mai vist. Els espectadors que van assistir a aquest canvi formal van apreciar la singularitat d'aquestes fàbriques respecte a les del període precedent, però a Occident, malgrat això, van seguir dempeus molts edificis romànics que encara segueixen funcionant avui en dia, i van perviure moltes tipologies que d'ençà del segle XII acreditaven la seva funcionalitat i s'havien adoptat pel seu baix cost.

És precisament una d'aquestes darreres fórmules la que van fer seva els ordes mendicants per a les seves esglésies: la que comprenia parets perimetrals de mamposteria i un embigat de fusta recolzat sobre arcs diafragmàtics a la coberta. Pels materials emprats i les limitades dificultats tècniques que plantejava, era la solució arquitectònica més econòmica de les possibles, un valor que explica la seva difusió per àmplies àrees d'Occident. La versatilitat també va ser un dels seus valors. Als territoris que amb el temps configuraran la Corona d'Aragó, s'utilitza des del segle XII. Primer, a l'arquitectura castral. Particularment, en el context de la denominada «tipologia Felip August», en les habitacions construïdes a l'entorn del pati central que ordenava l'edifici. Durant el segle XIII se'n serviren diversos ordes religiosos per al dormitori comú o la sala capitular (Poblet, Santes Creus, Sixena). Contemporàniament, i molt més enllà, s'adoptarà també en l'obra d'infermeries, drassanes, molins hidràulics, o bé en aules universitàries. Altrament, esdevé una recepta molt recurrent quan cal bastir l'espai representatiu dels palaus reials, abacials, senyorials o cívics. Fins i tot s'emprarà en moltes sinagogues catalanes.¹²

¹¹ G. MEERSSEMAN, «L'architecture dominicaine au XIIIe siècle, législation et pratiques», *Archivum Fratrum Praedicatorum*, vol. XVI (1948), p. 136-190. Richard A. SUNDT, «Mediocris domos et humiles habeant fratres nostri: Dominican Legislation on Architecture and Architectural Decoration in the 13th Century», *Journal of the Society of Architectural Historians*, vol. XLVI (1987), p. 394-407. Per als franciscans: Franz EHRLE, «Die ältesten Redactionen der Generalconstitutionen des Franziskanerordes», *Archiv für Literatur und Kirchengeschichte des Mittelalters*, vol. VI (1892), p. 1-138. Alguns capítols d'aquestes disposicions a: W BRAUNFELS, *Arquitectura monacal en occidente*, Barcelona, 1975, p. 329-330. Els acords no van afectar solament l'arquitectura. Per tot allò que té a veure amb la plàstica dels convents mendicants: Benoît MONTAGNES, «L'attitude des précheurs à l'égard des oeuvres d'art», a *La naissance et l'essor du gothique méridionale au XIIIe siècle*, («Les Cahiers de Fanjeaux», IX), Toulouse, 1974, p. 87-100.

¹² Aquests testimonis es reuneixen a Francesca ESPAÑOL BERTRAN, «L'ermita del Roser de Vilallonga del Camp. Exemple d'una tipologia arquitectònica: l'estructura en arcs diafragmàtics», a *L'ermita del Roser de Vilallonga del Camp*, Vilallonga del Camp, 1994, p. 81-127; ID., «L'art a l'època de

Durant el segle XIII, les seves qualitats també s'acordaren amb les necessitats derivades de la repoblació dels territoris conquerits als musulmans, i a la Catalunya meridional,¹³ València,¹⁴ o Mallorca,¹⁵ les fàbriques de moltes esglésies parroquials i ermites van seguir aquesta tipologia. Era un sistema constructiu que admetia ampliacions diverses i no excessivament costoses. Si calia incrementar la fàbrica longitudinalment es podia afegir un nou arc diafragmàtic, i si eren necessaris nous àmbits culturals de caràcter privatiu, s'obrien capelles entre els contraforts. Ambdues solucions estan atestades documentalment i arqueològica.¹⁶

Les esglésies mendicants, també les barcelonines, van adoptar aquesta modalitat arquitectònica que els laics, segons ho havia previst l'orde, van interpretar en clau de pobresa.¹⁷ Aquesta senzillesa, però, no afectava la totalitat de la fàbrica, ja que el presbiteri i les capelles laterals que aixoplugaven les celebracions eucarístiques es van poder cobrir amb voltes. Els laics també van saber interpretar aquesta jerarquia dels espais dictada pels usos culturals.

Amb el temps, i com sabem que va passar en altres convents, a Santa Caterina i a Sant Francesc es va substituir la coberta de fusta de la nau major per les voltes de pedra que van significar ambdós edificis fins al moment de la seva desaparició. Establir aquest procés de substitució és important pel que se'n deriva: la correcció d'un error interpretatiu que ha contaminat la historiografia.

El convent de Santa Caterina. El procés d'obra

La fàbrica que va anar prenent forma al llarg del segle XIII al barri de Ribera, era, en el moment de la seva desaparició l'establiment conventual de majors proporcions de la ciutat (fig.3). Atesa la destrucció de l'arxiu, les dades conegudes sobre

Jaume I. Un instrument àulic?», a *Jaume I. Commemoració del VIII centenari del naixement de Jaume I*, Barcelona, 2011, p. 811-840, esp. p. 824-827.

¹³ Una visió de conjunt a: Leopoldo TORRES BALBÁS, «Naves de edificios anteriores al siglo XIII cubiertas con armaduras de madera sobre arcos transversales», *Archivo Español de Arte*, vol. XXXII (1959), p. 109-120: ID., «Naves cubiertas con armaduras de madera sobre arcos perpiaños a partir del siglo XIII», *Archivo Español de Arte*, vol. XXXIII (1960), p. 19-43. Per a l'àrea tarragonina: Emma LIAÑO MARTÍNEZ, *Contribución al estudio del gótico en Tarragona*, Tarragona, 1976.

¹⁴ Arturo ZARAGOZÁ CATALÁN, *Arquitectura gótica valenciana (siglos XIII-XV)*, València, 2000, p. 23-42.

¹⁵ Francisco ESTEVE i Gabriel ALOMAR, *Pequeñas iglesias de los repobladores de Mallorca*, Palma, 1954; Joana Maria PALOU, «Notas sobre la arquitectura religiosa de la colonización catalana en Mallorca (siglos XIII y XIV)», *Mayurqa*, vol. 16 (1976), p. 221-263.

¹⁶ Entre molts altres exemples, la primera solució s'adopta a l'antic Regne de València a l'església de la Sang de Llíria. La segona, a Catalunya, a l'església de Sant Jaume de la Guàrdia dels Prats, a la Conca de Barberà. El document acreditatiu pel que fa a la darrera a: Francesca ESPAÑOL BERTRAN, «Un nou contracte d'obra de l'església de Sant Jaume de la Guàrdia dels Prats (1350)», *Aplec de Treballs*, núm. 3 (1981), doc. 1, p. 200.

¹⁷ Una panoràmica sobre els convents dels framenors i les seves esglésies a: A. M. GINÉ, *Establiments franciscans...*, p. 125-143.

el procés d'obra d'època medieval són limitades. Les proporcionen el *Liber Anniversariorum*,¹⁸ o els cronistes domèstics, entre els quals Fra Pere d'Arenys,¹⁹ i els autors del denominat *Lumen Domus* o *Annals del Convent de Santa Caterina*.²⁰ El llibre d'aniversaris permet documentar les fundacions localitzades a banda i banda de la nau major d'ençà del segle XIII. Quan l'edifici va desaparèixer el 1837 comptava amb un total de catorze capelles. Tot i que coneixem l'advocació d'algunes de les més antigues, en algun cas es fa difícil identificar-ne la topografia. És el que succeeix amb les de santa Maria Magdalena i sant Julià, per exemple, fundades ambdues amb anterioritat a 1268.²¹

També n'hi va haver una d'erigida en honor a sant Ramon de Penyafort (†1275). El procés de canonització, tot i no culminar fins a l'època moderna, es va endegar molt poc després de la seva mort (1279) i, entre altres, va implicar l'obra del monument funerari que va aixoplugar la seva despulla, acreditada des d'un bon començament com a miraclera, segons ho proclamaven els prodigis registrats a partir de la seva mort.²² El sepulcre gòtic, els vestigis del qual al desaparèixer el convent van ser traslladats a la catedral de Barcelona (fig. 4), va estar associat a un altar, i el sarcòfag fou disposat probablement sobre columnes. Deuria acordar-se

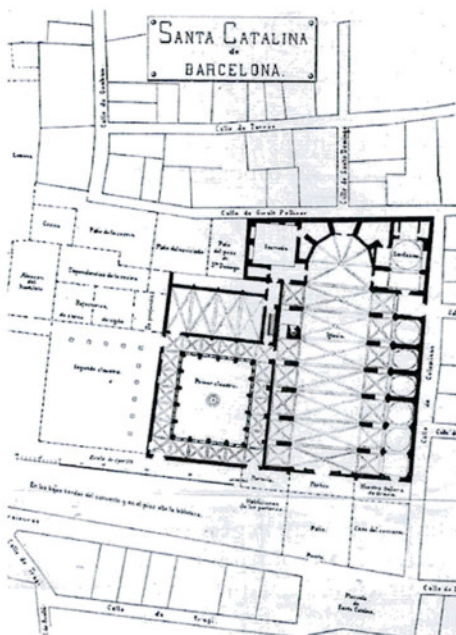

FIGURA 3: Planta general del convent de Santa Caterina

¹⁸ Barcelona, Biblioteca Universitaria, ms. 241, ms. 353. L'edició a: Fra. Lesmes ALCALDE, «El *Liber Anniversariorum* del antiguo convento de Santa Catalina», a *Homenatge a Antoni Rubió i Lluch. Miscel·lània d'Estudis Literaris, Històrics i Lingüístics*, vol. II, Barcelona, p. 519-539.

¹⁹ Petrus de ARENYS, *Chronicon*, edició a càrrec de José HINOJOSA MONTALVO, València 1975.

²⁰ F. CAMPRUBÍ, *Lumen Domus. Historia del convento de Santa Catalina desde 1219 a 1803*, Barcelona, Biblioteca Universitaria (BUB), ms. 1005-1007.

²¹ La de la Magdalena va ser bastida per Berenguer de Montcada (†1268), probablement abans de marxar cap a Sevilla per posar-se al servei d'Alfons el Savi (vegeu la nota 24). El rastre d'aquesta fundació se segueix al llibre d'aniversaris (Fra. L. ALCALDE, *El Liber Anniversariorum...*, p. 523). Pel que fa a la de sant Julià fundada per Guillem Canader (†1261): *Ibidem*, p. 524-525.

²² El dossier relacionat amb el primer intent de canonització (1318) i altres documents afins, a: José RIUS SERRA, *San Raimundo de Penyafort. Diplomatario*, Barcelona, 1954, doc. CXXXV, p. 182-327.

amb un dels dispositius més genèrics en aquest context, i el més idoni per facilitar la interrelació dels devots amb el cos sant (fig. 5).²³ Com que el sepulcre-altar va ocupar un espai privatiu dins l'església, almenys des de l'entorn del 1300, una de les primeres capelles obertes a la nau li ha de correspondre. Les excavacions que es van dur a terme al solar entre els anys 1999 i el 2002, van permetre identificar la més antiga entre les que es van obrir al mur perimetral meridional.²⁴ Les fundacions que acabem de mencionar són fermes candidates.

Entre els benefactors recordats al *Liber Anniversariorum* destaquen Berenguer de Montcada (†1268),²⁵ i Pons d'Alest (†1275). El primer va morir a Sevilla, però si la comunitat el va recordar en els termes que ho certifica aquest manuscrit, és perquè els seus llegats testamentaris es van fer efectius i van contribuir a impulsar les iniciatives arquitectòniques que s'esmenten: el dormitori dels frares, les seves cel·les, el refetor, la cuina, la infermeria, el claustre i la capella privativa on fou inhumat amb la seva dona.²⁶

Pel que fa a Pons d'Alest, la naturalesa de la deixa destinada a l'església és important per dues raons. D'una banda, pel cost que comportava el que s'havia de bastir. De l'altra, pel que aporta aquesta dada en relació amb el procés d'obra general. Amb el llegat s'havia de construir la darrera

FIGURA 4: Sepulcre de Sant Ramon de Penyafort (†1275). Traslladat a la catedral de Barcelona

²³ Vegeu: Francesca ESPAÑOL, «Ritual y liturgia en torno a los sepulcros santos hispanos medievales», *Codex Aquilarensis*, núm. 32 (2016), p. 297-328.

²⁴ Jordi AGUELO MAS, Josefa HUERTAS ARROYO i Ferran PUIG VERDAGUER, «El convent de Santa Caterina», a *Arquitectura I. Catedrals, monestirs i altres edificis religiosos*, («L'art gòtic a Catalunya», I), Barcelona, 2002, p. 211-218; ID., «El convent de Santa Caterina de Barcelona. L'aportació de l'arqueologia», a *II Congrés d'Arqueologia Medieval i Moderna a Catalunya*, vol. I, Sant Cugat del Vallès, 2002, p. 78-86; Jordi AGUELO MAS i Josefa HUERTAS ARROYO, «Les excavacions al convent de Santa Caterina de Barcelona», a *Tribuna d'Arqueologia 2001-2002*, Barcelona, 2005; Jordi AGUELO MAS, Josefa HUERTAS ARROYO i Ferran PUIG VERDAGUER, «Santa Caterina de Barcelona: assaig d'ocupació i evolució», *Quarbis. Quaderns d'Arqueologia i Història del Museu d'Història de la Ciutat de Barcelona*, núm. 1 (2005), p. 11-43.

²⁵ Sobre el personatge: Carme BATLLE GALLART, «Berenguer de Montcada (†1268), un català a la cort de Castella i la seva família», *Acta Historia et Archaeologica Medievalia*, núm. 25 (2003), p. 131-153.

²⁶ Vegeu la nota 20.

FIGURA 5: Mestre de Rubió. Miracle *ad sepulcrum*. Taula del retaule de sant Antoni Abat. Barcelona, Museu Nacional d'Art de Catalunya

arcada a *superlimie portalis usque ad tectum cum fenestra rotunda*,²⁷ un fet que segons s'ha sostingut sembla apuntar a l'existència d'una coberta de fusta sobre arcs diafragmàtics.²⁸

Si a la nau major, a les darreries del segle XIII, hi havia arcs diafragmàtics i el 1837 voltes, cal interpretar que foren afegides com a poc al llarg del Tres-cents, quan es van relaxar les disposicions arquitectòniques de l'orde, tal com va succeir en altres indrets.²⁹ L'heràldica d'alguna de les claus que hi figuraven esdevé un nou argument a favor d'aquesta lectura.³⁰ Particularment, la presència de l'emblema de la ciutat de Barcelona, que no es normalitza fins a les darreries del segle XIII,³¹ i que,

²⁷ Fra. L. ALCALDE, *El Liber Anniversariorum*... p. 524, 532.

²⁸ Vegeu E. ORTOLL, *Algunas consideraciones*..., p. 51.

²⁹ Així s'esdevé, per exemple, a l'església de Sant Francesc de Palma de Mallorca durant el segle XIV (M. DURLIAT, *L'art al Regne*..., p. 65). En el decurs d'aquesta reforma es van bastir les voltes de creueria de la nau major i es va remuntar el mur perimetral de l'absis (*Ibidem*, foto I, B, C). A les claraboies de les finestres del pis superior d'aquest sector es va adoptar el mateix disseny present a les finestres del pis inferior de la capella presbiterial de Santa Caterina. Ho podem constatar pels dibuixos de Josep Casademunt. El mateix disseny reapareix a les finestres que il·luminen la nau major de l'església de Santa Eulàlia de Palma (*Ibidem*, foto VIII). Aquesta important reforma duta a terme a l'església franciscana de l'illa va determinar una nova consagració de l'edifici atestada l'any 1385.

³⁰ E. ORTOLL, *Algunas consideraciones*..., p. 56-58.

³¹ *Ibidem*, p. 57.

en conseqüència, d'haver-se tractat de la coberta de la fàbrica originària, no podria haver ocupat la posició on el situen les descripcions que ens han pervingut.

Altres referències posteriors relatives a l'església, el campanar i el claustre re-fermen aquesta lectura. Una d'elles al·ludeix a una obra hidràulica que van executar dos frares del convent l'any 1326, Guillem Saplana i Pere Miquel. La proporciona el *Lumen Domus*.³² Ambdós mestres, segons s'indica, van treballar alhora en aquest projecte i en l'obra de l'església. Tot i que en el document no s'identifica la naturalesa d'aquesta intervenció, la documentació domèstica atesta la fundació de diverses capelles entre 1320 i 1326 que hi poden tenir a veure.³³

Aquesta campanya arquitectònica de la primera meitat del segle XIV s'intueix ambiciosa. També en va poder formar part l'obra de la torre-campanar situada a la banda nord de l'església, a tocar del presbiteri, que amb el temps va esdevenir una fita topogràfica de la Barcelona medieval i moderna. Era de base quadrada, però es perllongava en format poligonal, segons una tipologia que va gaudir d'una gran fortuna a la Catalunya gòtica.³⁴ Malgrat no tenir dades directes sobre la seva erecció, la fosa d'una campana l'any 1337 presuposa l'existència de l'edifici.³⁵ Si la cronologia que defensem és la correcta, va tractar-se d'un dels exemplars més primerencs d'aquesta modalitat a la ciutat de Barcelona. Recordem que la torre-campanar annexa a la capella de Santa Maria (avui Santa Àgueda) del Palau Reial Major, que és la que sembla haver-la introduït, vers 1306 ja arribava al pis de campanes.³⁶

La revisió del procés d'obra de l'església del convent dels predicadors de Barcelona, publicada l'any 1996, ja va alertar sobre els errors d'interpretació que havia arrossegat la historiografia fins aleshores. Als arguments que s'hi van invocar se'n pot afegir un de nou. Les seccions longitudinal i transversal que devem a Josep Casademunt (fig. 6-7) mostren que les finestres que se superposaven a l'àrea del pres-

³² Barcelona, Biblioteca Universitària, ms. 1005, f. 14, 161-163.

³³ Es reuneixen aquestes notícies a: E. ORTOLL, *Algunas consideraciones...*, p. 60.

³⁴ Francesca ESPAÑOL BERTRAN, «Antecedents de Pere Val·lebrera: maître d'oeuvre de la cathédrale de Perpignan», a *Autour des maîtres d'oeuvres de la cathédrale de Narbonne: les grandes églises gothiques du Midi, sources d'inspiration et construction* (Narbonne, 4-5 desembre 1992), Narbonne, 1994, p. 159-170.

³⁵ La dada a: P. ARENYS, *Chronicon...*, p. 39-41. Aquest text proporciona informació sobre les dues campanes que es van refer l'any 1403, ambdues instal·lades ja aleshores al campanar. La primera datava de l'any 1337 i incorporava l'autògraf d'un mestre campaner occità: *Bernardus Errati de Ludeva me fecit. Barcinone anno Domini M° CCC° XXXVII°*. Del seu bronze, el mestre català Bernat de Puig en va fabricar una de nova de més pes a l'hort del convent (*in orto, ubi magna multitudo populi et secularium et mulierum*). Va ser beneïda i batejada amb el nom de Santa Caterina pel bisbe de Mallorca. El cronista menciona també la fosa d'una segona campana de menor format.

³⁶ La documentació coneguda confirma que la casa de les campanes ja existia vers 1306. La carta al·lusiva es publica a Josep PUGGARÍ, *Garlanda de Joiells*, Barcelona, 1879, p. 82. La dada es posa en context a: Francesca ESPAÑOL BERTRAN, «Los Materiales prefabricados gerundenses de aplicación arquitectónica», a Joaquín YARZA i Francesc FITÉ (ed.), *L'artista-artesa medieval a la Corona d'Aragó* (Lleida, 14-16 de gener 1998), Lleida 1999, p. 93, n. 79; ID., «Las manufacturas arquitectónicas en piedra de Girona durante la baja edad media y su comercialización», *Anuario de Estudios Medievales*, núm. 39-2 (2009), p. 979.

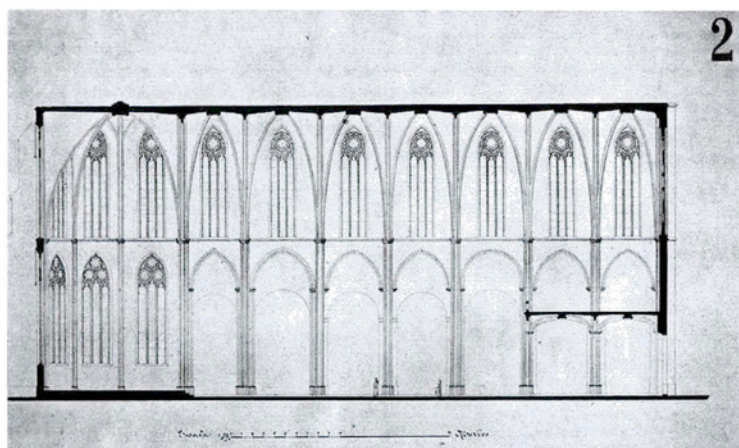

FIGURA 6: Església de Santa Caterina. Secció longitudinal. Dibuix de Josep Casademunt (1837)

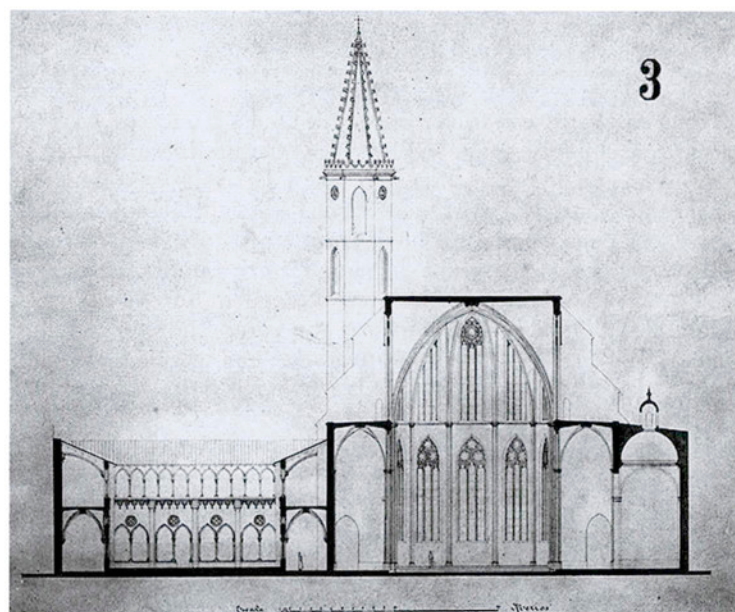

FIGURA 7: Església i claustre de Santa Caterina. Secció transversal. Dibuix de Josep Casademunt (1837)

FIGURA 8: Òcul de la façana occidental de Sant Domènec de Girona

biteri presentaven dos dissenys diversos pel que fa a les claraboies. Al nivell inferior era més simple; al superior, més complex. Els vint-i-un finestrals oberts a la zona alta del mur perimetral de l'església seguien aquest darrer disseny, i aquest fet sembla incompatible amb la cronologia primerenca de l'edifici defensada tradicionalment.

Tal evidència, però, enceta una nova via interpretativa. D'acord amb aquesta prova, el procés d'obra de l'església de Santa Caterina podria haver estat similar al de sant Francesc de Palma de Mallorca. Recordem que les reformes dutes a terme durant el segle XIV a l'edifici insular van comprendre el recreixement del mur de la capella presbiterial i la substitució de l'embigat de fusta per voltes de pedra a la nau major, amb la necessària adaptació dels murs perimetrals a l'alçada de la nova coberta.³⁷

Si això és el que va passar a Barcelona, resulta significativa la coincidència de disseny d'un sector de les claraboies de les finestres altes amb el de l'òcul que presideix la façana occidental de l'església de Sant Domènec de Girona.³⁸ Aquest ele-

³⁷ Vegeu la nota 28.

³⁸ Dissortadament, les notícies sobre el procés constructiu de l'església són molt escadusseres i poc eloqüents. Els elements ornamentals que acompanyen la rosassa, però, s'inscriuen en la tradició escultòrica local que deriva de l'art de mestre Bartomeu, ben viva al llarg de la primera meitat del segle XIV. Deixem apuntada aquesta qüestió en la qual caldrà aprofundir.

ment, a més, té altres implicacions en relació amb l'edifici que estem analitzant (fig.8). Es tracta d'una obertura circular de format mitjà que no té res a veure amb la rosassa de Santa Caterina que va arribar fins al segle XIX, la traça de la qual coneixem mercès al dibuix de Josep Casademunt. Si, com s'ha admès fins ara, la deixa de Pons d'Alest (†1275) va servir per bastir-la, no sembla tenir cap paral·lel en l'arquitectura catalana contemporània, ja que les que conservem o coneixem per mitjà dels documents visuals són de cronologia posterior. La de la catedral de Tarragona es menciona com a projecte el 1277, però es va materialitzar molt després. Les del monestir de Sant Cugat i del convent de Sant Agustí el Vell, a Barcelona, o de les parròquies de Santa Maria del Mar, o Santa Maria del Pi, a la mateixa ciutat, són obres que no prenen forma fins a la primera meitat del XIV (i en algun cas més enllà).

FIGURA 9: Vista del claustre de Santa Caterina. Isidore-Justin-Séverin, baró de Taylor. *Voyage pittoresque en Espagne, en Portugal et sur la côte d'Afrique, de Tanger à Tétouan (ante quem 1826)*

El claustre

El *Voyage pittoresque en Espagne, en Portugal et sur la côte d'Afrique, de Tanger à Tétouan* d'Isidore-Justin-Séverin, baró de Taylor, publicat a París entre els anys 1826-1860,³⁹ inclou dues vistes dels claustres de Santa Caterina (fig. 9). La que correspon al més antic és especialment interessant en aquest context. Reapareix a la litografia de Francesc Xavier Parcerisa (fig. 10) publicada com a il·lustració del primer volum dedicat a Catalunya dels *Recuerdos y Bellezas de España* (1839).⁴⁰ Ambdues «vistes» semblen haver-se obtingut quan el convent encara existia, però

³⁹ Justin TAYLOR, *Voyage Pittoresque en Espagne, en Portugal, et sur la côte d'Afrique*, 3 vol., París, 1826-1860. El text dedicat a Barcelona es publica al primer volum (1826), però les imatges del convent dominic figuren al tercer (1860), acompanyades d'un text al·lusi a la visita. Es va realitzar abans de 1826, quan la comunitat ja havia abandonat la casa i la seva arquitectura estava molt malmesa a conseqüència de l'incendi i les destruccions posteriors.

⁴⁰ Francesc Xavier PARCERISA i Pau PIFERRER, *Recuerdos y Bellezas de España. Cataluña*, vol. I, Barcelona, 1839, p. 72.

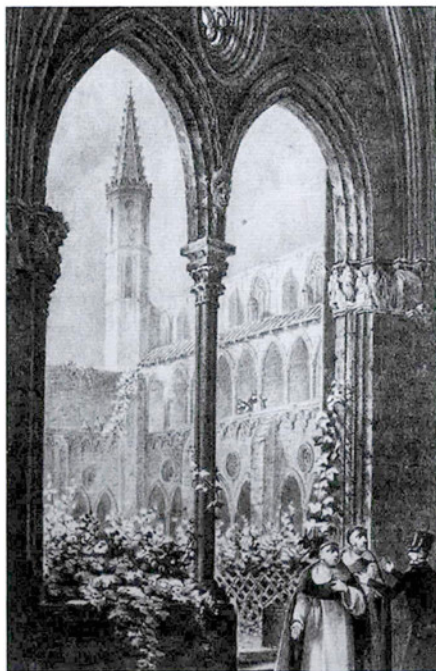

FIGURA 10: Claustre de Santa Caterina.
Litografia de Francesc-Xavier Parcerisa,
publicada als *Recuerdos y Bellezas de España*
(1839)

FIGURA 11: Claustre de Santa Caterina.
Pintura de Josep Arrau i Barba. Barcelona,
Museu d'Història de la Ciutat

la publicació de la segona és posterior a la seva desaparició. Mostren el mateix angle del claustre, corresponent al sector sud-est. A la dreta es veu l'església amb el campanar i les dues galeries claustrals superposades de l'ala meridional. La litografia de Parcerisa incorpora un detall absent en la del baró de Taylor: una arcada de la galeria occidental en primer terme, fonamental per filiar l'obra i fixar-ne la cronologia. És la mateixa informació que proporciona l'oli de Josep Arrau i Barba, servat al Museu d'Història de la Ciutat, que sembla retratar la galeria claustral nord (fig. 11).

Mercès a aquestes imatges es constata que la solució adoptada al convent dels predicadors coincideix amb la de dos claustres barcelonins ben datats. D'una

⁴¹ Cf. Joan VALERO MOLINA, «Acotacions cronològiques i nous mestres de l'obra del claustre de la catedral», *D'Art*, núm. 19 (1993), p. 29-41.

FIGURA 12: Galeria del claustre del convent de Sant Agustí el Vell

banda el de la catedral de Barcelona, que es basteix en el decurs del segle XV, per raó de l'ornamentació escultòrica localitzada als capitells del pilars.⁴¹ De l'altra, el claustre del convent de Sant Agustí el Vell, conservat parcialment i datat a començament del segle XVI, que, igual que el de Santa Caterina, va cobrir les seves galeries amb voltes (fig. 12). En ambdós casos, l'espai entre els pilars que les sustenten l'ocupa una doble obertura recolzada en una columneta gallonada coronada amb capitell de fulles de lliri, un element estandaritzat propi dels tallers de picapedrers gironins baixmedievals.⁴² També és comú amb Sant Agustí l'òcul del carcanyol central.⁴³

Durant el segle XIII, al convent dels predicadors ja hi va haver un claustre. Va ser patrocinat per Berenguer de Montcada amb anterioritat al 1268, any de la seva mort, conjuntament amb l'obra de les diverses oficines ubicades al seu entorn. Això no obstant, durant el segle XIV, les capelles que es van obrir a la banda nord

⁴² F. ESPAÑOL, «Los Materiales prefabricados gerundenses...», p. 77-127; ID., *El gòtic català...*, p. 89-95; ID., «Las manufacturas arquitectónicas...», p. 963-1.001; ID., «Claustros prefabricados de época gótica en la península ibérica: modelos, producción y comercialización», a Giulia ROSSI VAIRO i Johana RAMOA MELO (coord.), *Claustros no mundo mediterraneo (séculos X-XVIII)*, Lisboa, 2016, p. 401-426.

⁴³ Un parentiu ja assenyalat a J. AINAUD, J. GUDIOL i F-P. VERRIÉ, *La ciudad de Barcelona...*, p. 172. Nous arguments en aquesta mateixa línia a: F. ESPAÑOL, «Las manufacturas arquitectónicas en piedra de Girona...», p. 984.

de l'església van obligar a reduir-ne la superfície i van acabar abocant a la seva reconstrucció. Les excavacions han determinat que el claustre originari era més gran i de planta quadrada, mentre que el que va arribar fins al segle XIX tenia planta rectangular. No disposem de dades documentals sobre el projecte arquitectònic, però un llegat del testament de Guillema de Vilademany, vídua del vescomte de Narbona, datat a l'any 1399, fixa el moment en què es deuria endegar el projecte: «Item deixam [...] a la obra dels frares predicadors deu lliures les quals sian convertidas en la obra del Claustro que ara es fa en dit monestir».⁴⁴

Va ser una obra llarga. Ho han atestat els treballs arqueològics, ho corrobora alguna dada documental esparsa,⁴⁵ i ho certifica l'anàlisi formal dels seus elements. Són significatives en aquest sentit les divergències de disseny dels òculs de les diverses galeries, un fet que identifica el sector meridional, a tocar de l'església, com el més antic.

Com hem apuntat, s'hi van emprar materials prefabricats gironins, uns productes que durant els segles XIV i XV van arribar regularment a la ciutat de Barcelona en les seves diverses especificitats.⁴⁶ Particularment, els elements destinats als claustres religiosos o civils. En aquest gènere de claustre les galeries freqüentment es van cobrir amb embigats de fusta (Santa Anna, Jonqueres, Montsió, Pedralbes, el Palau de la Generalitat), una modalitat de la qual usualment n'està exclosa l'ornamentació figurativa. Això no obstant, els capitells i columnes gironines també van encaixar en projectes de faisó més sumptuosa, com ara el claustre dels predicadors de la ciutat de València. El que es va erigir al convent barceloní tenia aquesta mateixa ambició: voltes de pedra i un inusual desplegament escultòric localitzat als capitells dels pilars. Els carcanyols dels arcs també s'adornaven. La litografia de Parcerisa i l'oli d'Arrau i Barba hi localitzen uns caps, la mateixa solució que presenta el claustre del Palau de la Generalitat erigit per l'arquitecte Jordi Safont durant el segle XV.

A Santa Caterina, a mitjan segle XVI, es va afegir un pis superior a la galeria de la banda meridional, a tocar de l'església. L'any 1550 s'hi documenten obres.⁴⁷ Va ser el primer sector del claustre alt que es va construir. Ho va propiciar la necessitat de facilitar l'accés al cor, que aleshores fou traslladat als peus de l'església. Després es van bastir les restants galeries. Totes es van cobrir amb embigats de fusta i, com a conseqüència, la seva ordenació exterior va tenir poc a veure amb les de la planta baixa. La coberta es recolzava exteriorment sobre una galeria seguida d'arcs apun-

⁴⁴ Marqués de VALLGORNERA, «El testament de Guillema de Villademany, muller del Vescomte de Narbona Eimeric IX», a *XLII Congrès de la Fédération historique de Languedoc méditerranéen du Roussillon* (Perpinyà, 1969), Montpellier, 1970, p. 217.

⁴⁵ Joan VALERO MOLINA, «De la pedrera a la catedral. Singularitats en l'ús de la pedra a les seus de Barcelona i Girona», a Francesca ESPAÑOL i Joan VALERO (ed.), *Les pedreres medievals a la Corona d'Aragó*, Barcelona, 2017, p. 219, n. 6.

⁴⁶ Vegeu la nota 41.

⁴⁷ Jaime VILLANUEVA, *Viage literario a las iglesias de España*, vol. XVIII, Madrid, 1851, p. 179-180: *aúnda á puíar los pillarets de la craustra* (sic). Més referències a aquest projecte al *Lumen Domus*.

FIGURA 13: Façana marítima de Barcelona. Hi és visible l'exterior de la capella major del convent franciscà. Dibuix aquarel·lat d'Adolphe Hedwige Alphonse Delamare, datat l'any 1826. Barcelona, Gabinet de dibuixos del MNAC

tats. Advertim tots aquests detalls a les seccions de l'edifici que devem a l'arquitecte Josep Casademunt.

L'església del convent franciscà. Els Llopart i les voltes de pedra de Sant Francesc

El convent franciscà va a anar prenent forma d'ençà del segle XIII, a tocar del mar, a l'indret on hi havia hagut un hospital de pelegrins dedicat a Sant Nicolau, en el qual, segons la tradició, s'havia allotjat sant Francesc quan va arribar a la península per fer camí vers Compostel·la. Precisament fou aquest establiment el que es va cedir als framenors quan s'instal·laren a Barcelona. Quan el 3 de setembre de 1380 va dictar testament el mercader barceloní Guillem Llopart, l'església i bona part de les dependències que van arribar fins al segle XIX, moment de la desaparició del convent, ja existien (fig. 13). El valor de la deïxa té a veure amb l'evolució de la fàbrica de l'església conventual durant el segle XIV. Guillem Llopart hi va determinar la fundació d'una capella amb dret de sepultura i, alhora, la construcció d'un arc, la naturalesa del qual, pels termes del document, queda en nebu-

losa.⁴⁸ La disconformitat de l'hereva amb aquest llegat va originar un plet que va finalitzar tres anys després amb una sentència del bisbe d'Elna favorable als mendicants.⁴⁹ Aquest nou document aclareix la segona deixa, el cost de la qual s'avalua en 1.000 florins. Corresponia a l'edificació de: *unius volte fiende in ecclesia dicti monasterii fratrum Minorum civitatis Barchinone, similis aliis voltis in eadem jam noviter constructis seu fabricatis*.⁵⁰ La volta, segueix assenyalant-se, s'havia de construir: *fiat loco capelle quam dictus testator in eodem conventu fieri ordinavit, in qua divinum officium voluit celebrari*, és a dir, en el que es corresponia amb el sector on es localitzava la capella privativa.

Els paràgrafs que acabem de transcriure confirmen un extrem que la historiografia del convent franciscà ha passat per alt. Durant el segle XIV es van bastir voltes a la nau major de l'església en substitució de la coberta precedent que, d'acord amb les disposicions de l'orde, va haver de ser de fusta sobre arcs diafragmàtics. Atesa la disposició relativa als emblemes heràldics que havien de subratllar la munificència del promotor (*in ea [a la volta major] depictis et scubptis ac ac affixis signis armorum dicitu Guilelmi Leopardi in diversis locis palam et publice ac patentes dicte volte in memoriam futurum*) calia seguir aquesta pista per confirmar l'execució del projecte i, de ser així, intentar afinar sobre la cronologia de la reforma.

Tot i que la pèrdua dels fons documentals dels franciscans barcelonins dificulta seguir la història posterior d'aquesta fundació, el desenllaç del plet fa pensar que els propòsits del Guillem Llopart es van complir. Les anotacions d'un cronista domèstic del segle XVIII semblen ratificar-ho. La descripció del convent que devem a Fra Berard Comes comprèn la de l'heràldica present a les vuit claus de volta de la nau major de l'església. D'acord amb aquesta font, de la capçalera fins als peus es mostraven els signes privatis dels següents llinatges: Marquet, Montcada, Cervelló, Rajolas, Escala, Espuny, Civiller, i a l'extrem occidental el de la ciutat de Barcelona.⁵¹ Entre aquests emblemes no hi figura el dels Llopart, però és probable que un cop revisada la qüestió descobrim el contrari.

El testament de Guillem Llopart confirma la seva dedicació a l'art de la mercaderia, de la qual cosa se'n pot deduir la pertinença del personatge a una dinastia

⁴⁸ Barcelona, Arxiu Capítular, Pia Almoina, Testaments, sèrie 8, núm. 17. Josep BAUCELLS REIG, «Documentación franciscana en el Archivo Capítular de Barcelona. I. Los franciscanos de la diócesis de Barcelona en los siglos XIII y XIV», *Archivo Ibero-Americano*, vol. XL (1980), p. 363-364.

⁴⁹ Barcelona, Arxiu Capítular, Pergamí 1-1-2446. J. BAUCELLS, *Documentación franciscana...*, p. 364, n. 86.

⁵⁰ És interessant constatar la coincidència de cost (1.000 florins) entre una volta gòtica bastida a Barcelona vers 1383 i una que ho era a Tortosa l'any 1392. Aquesta darrera dada a: Eduard VIVES I TORO, «Els frares menors a les Terres de l'Ebre: el convent de Tortosa (segles XIII-XIV)», *Recerques*, núm. 231 (2003), p. 238.

⁵¹ Fra B. COMES, *Libro vero è original de las antigüedades de esta ciudad, fundación del convento, grandezas y obsequios con que los Barceloneses se esmeraron al favor y erección de la Iglesia, claustro y Religión dce N. S. P. S. Francisco de Barcelona que se dio principio por los Anyos de 1214 en 1211 enpezado*, Barcelona, 1725, p. 39-40.

atestada a la Barcelona del Tres-cents, els membres de la qual van tenir aquesta ocupació. Entre els anys 1311-1322, un Jaume Llopart figura com a cònsol dels catalans a Sevilla,⁵² i anys a venir, el 1377, un individu d'identíc cognom, anomenat Tomàs, assumirà aquest càrrec a la ciutat de Beirut.⁵³ Ignorem quins vincles familiars van existir entre ambdós personatges i el promotor de la capella. Amb tot, la sintonia dels Llopart amb la pietat franciscana semblan confirmar-se amb altres notícies. D'una banda, la referida a un Guillem Llopart que el 1334 va voler un framenor com a confessor;⁵⁴ de l'altra, la privadesa del cercle familiar de Tomàs Llopart amb un rellevant membre de la comunitat barcelonina que va assolir la dignitat episcopal. Ens referim al franciscà Francesc Riquer, successivament bisbe d'Osca i de Sogorb, que en el seu testament, dictat el 6 de març de l'any 1410, va fer beneficiaris de diversos llegats els familiars del nostre mercader, ja mort aleshores.⁵⁵ Gràcies a aquestes deixes sabem que s'havia casat amb una tal Constança, que encara vivia l'any 1405.⁵⁶ Havien tingut dues filles, Constança i Violant, maridades ambdues amb membres de la família dels Casasagia (cognom transcrit també com Casasaja), un important llinatge dedicat també a l'art de la mercaderia, els integrants del qual van estar relacionats comercialment amb Tomàs.⁵⁷ La primera s'havia casat en segones núpcies amb Francesc Casasagia, el qual l'any 1410 ja era mort,⁵⁸ la segona amb Pere Casasagia.⁵⁹ Al testament del bisbe també s'es-

⁵² Josefina MUTGÉ VIVES, «Projecció de Barcelona en l'àmbit peninsular: notícies sobre el consolat de catalans a Sevilla 1282-1327», a Joan ROCA I ALBERT (coord.), *El municipi de Barcelona i els combats pel govern de la ciutat*, Barcelona, 1997, p. 29-38; recollida la traducció castellana a Josefina MUTGÉ VIVES, *Política, urbanismo y vida ciudadana en la Barcelona del siglo XIV*, Barcelona, 2004, p. 3-17, esp. p. 12-17. Nosaltres citem a partir de la reedició de l'estudi.

⁵³ Sobre el mercader Tomàs Llopart i els seus interessos comercials a Ultramar: Amada LÓPEZ DE MENESES, «Los consulados de Alejandría y Damasco en el reinado de Pedro el Ceremonioso», *Estudios de Edad Media de la Corona de Aragón*, vol. VI (1956), p. 126-127. Per al document de 1377, p. 143-144, doc. VII.

⁵⁴ J. BAUCCELLS, *Documentación franciscana...*, p. 348.

⁵⁵ Arxiu Històric de Protocols de Barcelona, Bernat Nadal, lligall 30, Llibre de testaments dels anys 1393-1410. El resum del document es publica a: José Mª MADURELL MARIMÓN, «Testamentos e inventarios episcopales», *Analecta Sacra Tarraconensia*, vol. XXXIV (1961), doc. 11, p. 110-111.

⁵⁶ Aquell any va dictar testament. Se'n conserva una còpia parcial a: Barcelona, Biblioteca Nacional de Catalunya, Fons i col·leccions documentals, pergami 494.

⁵⁷ A. LÓPEZ DE MENESES, *Los consulados de Alejandría...*, p. 101, n. 60.

⁵⁸ Primer es va casar amb el jurista Pere de Rajadell, amb qui, segons consta a l'inventari dels béns del finat, datat a l'any 1396, va tenir cinc fills. En el document figuren com a marmessors testamentaris la vídua, Constança, la seva mare, i el mercader Pere de Casasagia, pare de qui serà el seu segon espòs. Ha estat publicat per Marina MITJÀ SEGUÉ, «Pedro de Rajadell y su biblioteca jurídica», *Estudios Históricos y documentos de los Archivos de Protocolos*, núm. 1 (1948), p. 65-104. Altrament per: J. HERNANDO, *Llibres i lectors a la Barcelona del segle XIV*, vol. II, Barcelona 1995, doc. 428, p. 611-621. Sobre Francesc Casasagia: Maria Teresa FERRER MALLOL, «La reina Leonor de Chipre y los catalanes de su entorno», a *Chemins d'autre-mer. Études d'histoire sur la Méditerranée médiévale offertes à Michel Balard*, París, 2004, p. 330-332.

⁵⁹ Aquest Pere de Casasagia ha de ser fill del mercader del mateix nom amb el qual Tomàs, el pare, va tenir reiterats contactes comercials. Vegeu la nota 50.

menta Joaneta, la filla dels darrers, que consta esposada amb Galceran de Sentmenat.

Els Llopart consten com a ciutadans de Barcelona al llarg del segle XIV i, com altres mercaders contemporanis, van servir-se d'un signe heràldic privatiu amb el qual, segons assenyala el testament i la sentència posterior, s'havia d'identificar la capella de Guillem als franciscans. No podem descartar que es tractés d'un emblema parlant, la fórmula va ser emprada per un llinatge homònim, que senyorejà el castell segarrenc de Montcortès, amb un escut que ostentava al camper un lleó rampant.⁶⁰ De ser així, una de les claus de volta identificades per Fra Berard Comes al seu text publicat el 1725, podria tenir a veure amb el nostre llinatge. Recordem que de les vuit claus de volta que presidien la nau major, la penúltima, vers els peus, s'identifica com a pertanyent als Civaller, *como dicen las letras dela Circunferencia*, apunta el cronista.⁶¹

Cal fer notar que, llevat que es tracti d'un afegit d'època moderna, és inusual que un emblema medieval s'acompanyi del text identificatiu. A més, atesa l'alçada de les voltes, és difícil d'admetre que dita inscripció i el seu contingut fos visible des de baix. Hi ha una possibilitat, però, que ho podria explicar: que el text (que no es transcriu) fos conegut perquè Fra Comes o algun altre cronista domèstic havien contribuït a incorporar-lo, qui sap si en el decurs de la repintada de l'interior de l'església, tant del gust de l'època. De ser així, tal fet reclamaria un coneixement previ dels benefactors de la casa i les corresponents pesquises a l'arxiu que ho haurien facilitat. Els testimonis monumentals conservats al convent també podrien haver informat Fra Comes. El llibre que va redactar corrobora que a l'església hi havia un sepulcre pertanyent als Civaller, denominació errònia dels Fivaller, el reputat llinatge de la Barcelona baixmedieval.⁶² L'emblema dels Fivaller era un lleó rampant, un signe heràldic que deuria distingir l'enterrament familiar.

Al segle XVII, la memòria dels Llopart s'havia esvaït, però la fama dels Fivaller havia anat augmentant a redós del gest reivindicatiu del conseller en cap Joan Fivaller, un dels seus membres, front el rei Ferran d'Antequera.⁶³ Per un cronista domèstic com Fra Berard Comes, que el convent acollís les despulles dels integrats

⁶⁰ Agustí DURAN I SANPERE, *El Llibre de Cervera*, Barcelona, 1977, p. 219. L'emblema del llinatge figurava a la façana de l'església de santa Clara.

⁶¹ Fra B. COMES, *Libro vero e original...*, p. 40.

⁶² Entre les sepultures que registra hi ha: *la de Jaume Ceniller, e dels seus. Esta sepultura, o Boveda està dentro dela rexa, y Capilla de S. Rosa de Viterbo con su rotulo y del todo borrado y sus Armas*, (*Ibidem*, p. 406). Apunts sobre el llinatge i els seus membres a la Barcelona del segle XIV a: M. T. FERRER, «La reina Leonor de Chipre...», p. 326-329. Sobre la dinastia en època moderna: Maria Adela FARGAS PENARROCHA, «Organització familiar i política de grup a l'època moderna: els Fivaller de Barcelona», *Estudis: Revista de historia moderna*, núm. 19 (1993), p. 132-150.

⁶³ Capítol inicial del *Llibre de algunes coses asanyalades*, de Pere Joan Comes (1583). Per a l'edició del text: A. DURAN I SANPERE, *El Llibre de Cervera...*; Josep PUIGGARÍ (ed.), *Llibre de algunes coses asanyalades succehides en Barcelona y en altres parts format per Pere Joan COMES en 1583 y recóndit en lo Arxiu del Excelentissim Ajuntament, ara per primera volta publicat*, Barcelona, 1878.

d'aquesta dinastia era un element de prestigi, i reivindicar-los com a benefactors per mitjà de la seva intervenció a l'obra de l'església hi contribuïa fermament. Era fàcil interpretar en aquesta direcció el lleó que presidia la clau d'una de les darreres voltes construïdes durant el segle XIV.

Ara, però, mercès a la informació relacionada amb el mercader barceloní, Guillem Llopart, bé el testament o la sentència amb què es va cloure el plet que el va seguir, podem corregir aquest error. La *capelle quam dictus testator in eodem conventu fieri ordinavit, in qua divinum officium voluit celebrari*, se situava al segon tram de la nau des dels peus de l'església, i és en aquest indret on es va obrar aleshores la volta de pedra en substitució de la coberta de fusta originària. Aquest darrer fet corrobora que vers 1380-1383, de les vuit voltes, ja se n'havien bastit sis. Concretament aquelles presidides pels emblemes dels Marquet, els Montcada, els Cervelló, els Rajolas, els Escala i els Espuny. La que va ser erigida mercès al llegat de Guillem Llopart era la setena (*similis aliis voltis in eadem jam noviter constructis seu fabricatis*), apunta el document que hi té a veure. La vuitena, que va ostentar l'emblema heràldic de la ciutat, la va seguir.

A tall de conclusió

No sabem quan va començar la reforma de l'església franciscana barcelonina. Això no obstant, quan es basteix la capella del Palau Reial Major de Barcelona a començament del segle XIV, la fàbrica encara responia als preceptes de l'època fundacional.⁶⁴ L'oratori reial, bastit quan la sintonia del rei i del seu cercle més íntim amb l'ideari del fundador era plena, es va concebre com la seva versió reduïda. En canvi, vers 1400, ja feia temps que els framenors havien abandonat l'austeritat que els havia significat, i els seus convents ho delataven. El testament del comte Pere II d'Urgell, dictat el 1408, confirma que l'església tenia aleshores: *capellis in utroque latere cum voltis et croeratis*.⁶⁵ A Catalunya, l'espai cultural del convent de clarrisses de Santa Maria de Pedralbes, inaugurat el 1327 i enllestit cap a 1348, ja es va concebre per anar cobert íntegrament amb voltes.⁶⁶

Al llarg del segle XIV, les disposicions que vetllaven per l'expressió de l'ideari dels mendicants en matèria arquitectònica van deixar de tenir sentit i, a Catalunya, com va passar a altres indrets,⁶⁷ molts edificis erigits durant el segle XIII segons els preceptes originaris van ser reformats. El convent dels predicadors i el dels franciscans de Barcelona segueixen aquest camí.

⁶⁴ Francesca ESPAÑOL BERTRAN, «Calendario litúrgico y usos áulicos en la Corona de Aragón bajomedieval: arquitectura y ornamenta», *Studium Medievale*, núm. 2 (2009), p. 183-212.

⁶⁵ Diego de MONFAR Y SORS, *Historia de los condes de Urgel*, vol. II, Barcelona, 1853, p. 267-270.

⁶⁶ Francesca ESPAÑOL BERTRAN, «L'Univers d'Elisenda de Montcada i el seu patronatge sobre el monestir de Pedralbes», *Lambard. Estudis d'Art Medieval*, vol. XXV (2016), p. 9-35.

⁶⁷ Vegeu la nota 28.

A Santa Caterina aquest abandó de l'austeritat es manifesta en un projecte que no sembla haver-se materialitzat, però que expressa la distància assolida pels predicadors respecte els objectius originaris. L'any 1375 el mercader Galcerà de Camós va diposar l'obra d'una urna d'argent per a la despulla de sant Ramon de Penyafor i, alhora, la del retaule de plata, que l'havia d'estotjar a la capella major de l'església.⁶⁸ La deixa va donar lloc a un plet que va concloure amb la sentència dictada trenta-quatre anys més tard pel bisbe Francesc de Blanes (1409). Tot i que el projecte no sembla haver culminat (cal recordar que les dades al·lusives al moble que va presidir l'altar major recollides al *Lumen Domus* fan al·lusió a una altra tipologia), una iniciativa d'aquesta envergadura i sumptuositat, destinada a l'espai més emblemàtic de l'església, és especialment significativa. Particularment, perquè havia de comptar amb la conformitat de la comunitat i del seu prior. D'aquí que el seu rastre documental sigui especialment valuós a l'hora de confirmar que l'expressió de la pobresa evangèlica com a portaveu de l'orde s'havia esvaït definitivament.⁶⁹

L'apropament a l'església i convent de Santa Caterina i a l'espai cultural dels framenors de la ciutat de Barcelona durant el segle XIV, que concloem, confirma que les voltes de la nau major no van formar part del projecte inicial. Van ser bastides durant el Tres-cents en substitució de les originàries cobertes de fusta sobre arcs diafragmàtics. La reforma va suposar foragitar la pobresa de l'arquitectura d'ambdues cases, un camí que també es va seguir en l'obra dels claustres respectius, reedificats a partir del segle XIV avançat, amb la sumptuositat dels quals van conviure, sense incomodar-se, els membres de la comunitat i els seus rectors. Aquesta transformació obeeix a un fet que fou general i, d'igual manera com ho havia estat durant l'època fundacional la tria de la fórmula constructiva més humil, també esdevé un signe de l'ideari mendicant, en aquest cas, però, del seu abandó.

⁶⁸ Sebastián PUIG Y PUIG, *Episcopologio de la Sede Barcinonense*, Barcelona 1929, doc. CXXX, p. 509-513: *Et de precijs que habebuntur et superfuerint ex bonis meis venditis, volo, ordino atque mando, quod prior et conventus domus predictae ffratrum predicatorum Barchinone faciant fieri, construere et edificare unum monumentum argenti et unum retrotabulum argenti cum signis meis ad honorem et servicium corporis Reverendi et sancti Raymundi de Penafort, que monumentum et retrotabulum ponantur cum facta fuerint et perfecta in altari maiori dicte domus* (p. 511).

⁶⁹ Un projecte d'aquesta naturalesa no el concebia el seu promotor material. Era una iniciativa de la casa, en aquest cas de la comunitat dominica barcelonina, que segurament es va emmirallar en una iniciativa ja antiga aleshores, però absolutament emblemàtica per als predicadors: l'associació del sepulcre del fundador, obra de Nicola Pisano, a l'altar major de l'església del convent de Bolonya. En el de Barcelona, la despulla prestigiosa, a pesar del fracàs del procés de canonització impulsat poc després de la seva mort, era la de Ramon de Penyafor. El trasllat des de la seva capella a la zona més rellevant de l'església d'allò que els barcelonins reconeixien com a relíquia, era un gest de doble direcció. D'una banda s'honorava el fill de la casa que havia assolit la santedat (els prodigis que es materialitzaven a tocar del sepulcre originari corroboraven aquesta naturalesa); de l'altra, la despulla inserida dins l'espai més privilegiat de l'església s'instrumentalitzava com un element de prestigi. El projecte, que havia d'incorporar les armes del promotor (*cum signis meis*, assenyala el testament) es deuria acordar amb una tipologia que en època gòtica es va seguir en diverses arques-reliquiari d'occident i que va tenir a Mallorca, Saragossa, Barcelona i Girona el corresponent ressò. Aquests testimonis s'analitzen a F. ESPAÑOL, *Ritual y liturgia en torno a los sepulcros santos...*, p. 321-324.

BIBLIOGRAFIA

- AGUELO MAS, Jordi; HUERTAS ARROYO, Josefa; PUIG VERDAGUER, Ferran. «El convent de Santa Caterina». A: *Arquitectura I. Catedrals, monestirs i altres edificis religiosos*, («L'art gòtic a Catalunya», I). Barcelona 2002, p. 211-218.
- AGUELO MAS, Jordi; HUERTAS ARROYO, Josefa; PUIG VERDAGUER, Ferran. «El convent de Santa Caterina de Barcelona. L'aportació de l'arqueologia». A: *II Congrés d'Arqueologia Medieval i Moderna a Catalunya*, vol. I. Sant Cugat del Vallès, 2002, p. 78-86.
- AGUELO MAS, Jordi; HUERTAS ARROYO, Josefa; PUIG VERDAGUER, Ferran. «El convent de Santa Caterina de Barcelona. L'aportació de l'arqueologia». A: *II Congrés d'Arqueologia. Santa Caterina de Barcelona: assaig d'ocupació i evolució, Quarhis. Quaderns d'Arqueologia i Història del Museu d'Història de la Ciutat de Barcelona*, núm. 1 (2005), p. 11-43.
- AGUELO MAS, Jordi; HUERTAS ARROYO, Josefa. «Les excavacions al convent de Santa Caterina de Barcelona». A: *Tribuna d'Arqueologia, 2001-2002*. Barcelona 2005.
- AINAUD, Juan; GUDIOL, José; VERRÍE, Frederic-Pau. *La ciudad de Barcelona. Catálogo Monumental de España*. Madrid, 1952.
- ALCALDE, Fra. Lesmes. «El Liber Anniversariorum del antiguo convento de Santa Catalina». A: *Homenatge a Antoni Rubió i Lluch. Miscel·lània d'Estudis Literaris, Històrics i Lingüístics*, vol. II. Barcelona, 1936, p. 519-539.
- ANDRÉS BLANCH, Rosa M. *El convent de Santa Caterina, segle XIII*, Tesi de llicenciatura, Universitat de Barcelona, 1987 (treball inèdit).
- ARENYS, Petrus de. *Chronicon*, HINOJOSA MONTALVO, José (ed.). València, 1975.
- BASSEGODA NONELL, Joan. «El primer arquitecto de la Academia, Josep Casademunt i Torrents, (1804-1868)». *Butlletí de la Reial Acadèmia Catalana de Belles Arts de Sant Jordi*, vol. IV-V (1990-1991), p. 11-19.
- BASSEGODA NONELL, Joan. «El convento de Santa Catalina de Barcelona de la orden de Predicadores». *De Re Restauratoria*, vol. I (1972), p. 49-91.
- BASSEGODA NONELL, Joan. «Les tombes reials de la catedral de Barcelona». *Butlletí de la Reial Acadèmia Catalana de Belles Arts de Sant Jordi*, vol. XIII (1979), p. 237-255.
- BATLLE GALLART, Carme. «Berenguer de Montcada (†1268), un català a la cort de Castella i la seva família». *Acta Historica et Archaeologica Medievalea*, núm. 25 (2003), p. 131-153.
- BAUCELLS REIG, Josep. «Documentación franciscana en el Archivo Capítular de Barcelona. I. Los franciscanos de la diócesis de Barcelona en los siglos XIII y XIV». *Archivo Ibero-Americano*, vol. XL (1980), p. 339-381.
- CASADEMUNT, Adriano. *Santa Catalina. Recopilación y ampliación de los borradores de la monografía de la iglesia y claustro del derruido convento de Padres Dominicos de Barcelona que por encargo de la Real Junta de Comercio de Cataluña practicó en 1837 D. José Casademunt*. Barcelona, 1886.
- COMES, Fra. Berardo. *Libro vero è original de las antigüedades de esta ciudad, fundación del convento, grandezas y obsequios con que los Barceloneses se esmeraron al favor y erección de la Iglesia, claustro y Religión dce N. S. P. S. Francisco de Barcelona que se dio*

- principio por los Anyos de 1214 en 1211 enpezado*. Barcelona, 1725, reproduït a la *Revista de la Asociación Artístico-Arqueológica Barcelonesa*, vol. II (1899-1900).
- CONEJO DA PENA, Antoni. «El convent de Sant Francesc de Barcelona». A: *Arquitectura I. Catedrals, monestirs i altres edificis religiosos*, («L'art gòtic a Catalunya», I). Barcelona, 2002, p. 180-182.
- CUADRADO SÁNCHEZ, Marta. «Arquitectura franciscana en España (siglos XIII y XIV)». *Archivo Ibero-Americano*, vol. LI (1991), p. 15-70, 479-552.
- CUADRADO SÁNCHEZ, Marta. *Arquitectura de las órdenes mendicantes*, («Cuadernos de Arte Español», 86). Madrid, 1993.
- DALMASES, Núria de; JOSÉ PITARCH, Antoni. *L'època del Cister s. XIII*, («Història de l'Art Català», vol. II). Barcelona, 1985.
- DURAN I SANPERE, Agustí. *El Llibre de Cervera*. Barcelona, 1977.
- DURLIAT, Marcel. *L'Art dans le Royaume de Majorque*. Toulouse, 1962. Traducció catalana: *L'Art en el Regne de Mallorca*. Palma, 1964.
- EHRLE, Franz. «Die ältesten Redactionen der Generalconstitutionen des Franziskane-rordes». *Archiv für Literatur und Kirchengeschichte des Mittelalters*, vol. VI (1892), p. 1-138.
- ESPAÑOL BERTRAN, Francesca. «Un nou contracte d'obra de l'església de Sant Jaume de la Guàrdia dels Prats (1350)». *Aplec de Treballs*, núm. 3 (1981), p. 197-201.
- ESPAÑOL BERTRAN, Francesca. «L'ermita del Roser de Vilallonga del Camp. Exemple d'una tipologia arquitectònica: l'estructura en arcs diafragmàtics». A: *L'ermita del Roser de Vilallonga del Camp*. Vilallonga del Camp, 1994, p. 81-127.
- ESPAÑOL BERTRAN, Francesca. «Antecedents de Pere Vallebrera: maître d'oeuvre de la cathédrale de Perpignan». A: *Autour des maîtres d'oeuvres de la cathédrale de Narbonne: les grandes églises gothiques du Midi, sources d'inspiration et construction* (Narbonne, 4-5 desembre 1992). Narbonne, 1994, p. 159-170.
- ESPAÑOL BERTRAN, Francesca. «Los Materiales prefabricados gerundenses de aplicación arquitectónica». A: YARZA, Joaquín; FITÉ, Francesc (ed.), *L'artista-artesà medieval a la Corona d'Aragó* (Lleida, 14-16 de gener 1998). Lleida, 1999, p. 77-127.
- ESPAÑOL BERTRAN, Francesca. *El gòtic català*. Barcelona-Manresa, 2002.
- ESPAÑOL BERTRAN, Francesca. «Calendario litúrgico y usos áulicos en la Corona de Aragón bajomedieval: arquitectura y ornamenta». *Studium Medievale*, núm. 2 (2009), p. 183-212.
- ESPAÑOL BERTRAN, Francesca. «Las manufacturas arquitectónicas en piedra de Girona durante la baja edad media y su comercialización». *Anuario de Estudios Medievales*, núm. 39-2 (2009), p. 963-1.001.
- ESPAÑOL BERTRAN, Francesca. «L'art a l'època de Jaume I. Un instrument àulic?». A: *Jaume I. Commemoració del VIII centenari del naixement de Jaume I*. Barcelona, 2011, p. 811-840.
- ESPAÑOL BERTRAN, Francesca. «Claustros prefabricados de época gótica en la península ibérica: modelos, producción y comercialización». A: ROSSI VAIRO, Giulia; RAMOA MELO, Johana (coord.), *Claustros no mundo mediterraneo (séculos X-XVIII)*. Lisboa, 2016, p. 401-426.
- ESPAÑOL BERTRAN, Francesca. «L'Univers d'Elisenda de Montcada i el seu patronatge sobre el monestir de Pedralbes». *Lambard. Estudis d'Art Medieval*, vol. XXV (2016), p. 9-35.
- ESPAÑOL BERTRAN, Francesca. «Ritual y liturgia en torno a los sepulcros santos hispanos medievales». *Codex Aquilarensis*, núm. 32 (2016), p. 297-328.

- ESTEVE, Francisco; ALOMAR, Gabriel. *Pequeñas iglesias de los repobladores de Mallorca*. Palma, 1954.
- FARGAS PEÑARROCHA, Maria Adela. «Organització familiar i política de grup a l'època moderna: els Fivaller de Barcelona». *Estudis: Revista de historia moderna*, núm. 19 (1993), p. 132-150.
- FERRER MALLOL, Maria Teresa. «La reina Leonor de Chipre y los catalanes de su entorno». A: *Chemins d'autre-mer. Études d'histoire sur la Méditerranée médiévale offertes à Michel Balard*. París, 2004, p. 311-332.
- GINÉ I TORRES, Anna M^a. «El convent de Sant Francesc de Barcelona: Reconstrucció hipotètica». *Acta Historica et Archaeologica Medievalia*, núm. 9 (1988), p. 221-241.
- GINÉ I TORRES, Anna M^a. «Establiments franciscans a Catalunya». *Acta Historica et Archaeologica Medievalia*, núm. 10 (1989), p. 125-143.
- HERNANDO, Josep. *Llibres i lectors a la Barcelona del segle XIV*, (2 vol.). Barcelona, 1995.
- LAVEDAN, Pierre. *L'architecture gothique religieuse en Catalogne, Valence et Baléares*. París, 1935.
- LIANO MARTÍNEZ, Emma. *Contribución al estudio del gótico en Tarragona*. Tarragona, 1976.
- LÓPEZ DE MENESES, Amada. «Los consulados de Alejandría y Damasco en el reinado de Pedro el Ceremonioso». *Estudios de Edad Media de la Corona de Aragón*, vol. VI (1956), p. 83-183.
- MADURELL MARIMÓN, José M^a. «Testamentos e inventarios episcopales». *Analecta Sacra Tarraconensis*, vol. XXXIV (1961), p. 103-140.
- MANSO PORTO, Carmen. *Arte gótico en Galicia: los dominicos*, 2 vol. La Coruña, 1993.
- MEERSSEMAN, G. «L'architecture dominicaine au XIIIe siècle. Legislation et pratiques». *Archivum Fratrum Praedicatorum*, vol. XVI (1948), p. 136-190.
- MITJÀ SEGUÉ, Marina. «Pedro de Rajadell y su biblioteca jurídica». *Estudios Históricos y documentos de los Archivos de Protocolos*, vol. I (1948), p. 65-104.
- MONFAR Y SORS, Diego de. *Historia de los condes de Urgel*, 2 vol. Barcelona, 1853.
- MONTAGNES, Benoît. «L'attitude des prêcheurs à l'égard des oeuvres d'art». A: *La naissance et l'essor du gothique méridionale au XIIIe siècle*, («Les Cahiers de Fanjeaux», IX). Toulouse, 1974, p. 87-100.
- MUTGÉ VIVES, Josefina. «Projecció de Barcelona en l'àmbit peninsular: notícies sobre el consolat de catalans a Sevilla 1282-1327». A: ROCA ALBERT, Joan (coord.), *El municipi de Barcelona i els combats pel govern de la ciutat*. Barcelona, 1997, p. 29-38. Recollida la traducció castellana a MUTGÉ VIVES, Josefina. *Política, urbanismo y vida ciudadana en la Barcelona del siglo XIV*, Barcelona, 2004, p. 3-17, espec. p. 12-17.
- ORTOLL I MARTIN, Ernest. «Algunas consideraciones sobre la iglesia de Santa Caterina de Barcelona». *Locus Amoenus*, núm. 2 (1996), p. 47-63.
- PALOU, Joana Maria. «Notas sobre la arquitectura religiosa de la colonización catalana en Mallorca (siglos XIII y XIV)». *Mayurqa*, núm. 16 (1976), p. 221-263.
- PARCERISA, Francesc Xavier; PIFERRER, Pau. *Recuerdos y Bellezas de España. Cataluña*, 2 vol. Barcelona, 1839.
- PI Y ARIMÓN, Andrés Avelino. *Barcelona antigua y moderna*, 2 vol. Barcelona, 1884.
- PUIG Y CADAVALCH, Josep. «L'església franciscana a Catalunya». A: *Franciscalia*. Barcelona, 1928, p. 297-304.
- PUIG Y PUIG, Sebastián. *Episcopologio de la Sede Barcinonense*. Barcelona, 1929.
- PUIGGARÍ, Josep (ed.), *Llibre de algunes coses asanyalades succehides en Barcelona y en altres parts format per Pere Joan Comes en 1583 y recóndit en lo Arxiu del Excelentíssim Ajuntament, ara per primera volta publicat*. Barcelona, 1878.

- RIUS SERRA, Mn. José. *San Raimundo de Penyafort. Diplomatario*. Barcelona, 1954.
- SUNDT, Richard A. «*Mediocris domos et humiles habeant fratres nostri*: Dominican Legislation on Architecture and Architectural Decoration in the 13th Century». *Journal of the Society of Architectural Historians*, vol. XLVI (1987), p. 394-407.
- TAYLOR, Justin. *Voyage Pittoresque en Espagne, en Portugal, et sur la côte d'Afrique*, 3 vol. París, 1826-1860.
- TORRES BALBÁS, Leopoldo. «Naves de edificios anteriores al siglo XIII cubiertas con armaduras de madera sobre arcos transversales». *Archivo Español de Arte*, vol. XXXII (1959), p. 109-120.
- TORRES BALBÁS, Leopoldo. «Naves cubiertas con armaduras de madera sobre arcos perpiños a partir del siglo XIII». *Archivo Español de Arte*, vol. XXXIII (1960), p. 19-43.
- VALERO MOLINA, Joan. «Acotacions cronològiques i nous mestres de l'obra del claustre de la catedral». *D'Art*, núm. 19 (1993), p. 29-41.
- VALERO MOLINA, Joan. «De la pedrera a la catedral. Singularitats en l'ús de la pedra a les seus de Barcelona i Girona». A: ESPAÑOL, Francesca; VALERO, Joan (ed.), *Les pedreres medievals a la Corona d'Aragó*, Barcelona 2017, p. 217-236.
- VALLGORNERA, Marqués de. «El testament de Guillem de Villademan, muller del Vescomte de Narbona Eimeric IX». A: *XLII Congrès de la Fédération historique de Languedoc méditerranéen du Roussillon* (Perpinyà, 1969). Montpellier, 1970, p. 205-219.
- VERRIÉ, Frederic-Pau. «L'arquitectura religiosa». A: *L'Art Català*, 2 vol. Barcelona, 1955-1958.
- VILLANUEVA, Jaime. *Viage Literario a las iglesias de España*, vol. XVIII. Madrid, 1851.
- VIVES I TORO, Eduard. «Els frares menors a les Terres de l'Ebre: el convent de Tortosa (segles XIII-XIV)». *Recerques*, núm. 231 (2003), p. 231-263.
- ZARAGOZÁ CATALÁN, Arturo. *Arquitectura gótica valenciana (siglos XIII-XV)*. València, 2000.